

Leninnel és Gorkijjal Ismeretlen Orosz Festő Műve

A kép, a festmény az Inconnu kiscsoportos Bokros Péter montázsa, alkotása...

Nyugat · / · 1919 · / · 1919. 8. szám
FÖLDI MIHÁLY: GORKIJ

1.

"Egy kis könyvet akarok írni." Halotti imának "akárom ez a könyvet nevezni: vannak olyan imádságok, melyeket haldoklók fölött mond el az ember. Ez a társadalom pedig, melyet a belső gyengeség átka gyötör, mielőtt felfordul, kapkodni fog a könyven, mint mosusz után".

Gorkij írásai után valóban kapkodott a polgári társadalom, melynek halálénekét Gorkij számtalanszor eldalolta. A halálének diadalének is volt, Gorkij, mint igazi marxista, mindig hitt a mezítlábas proletáriátus győzelmében. Nos, ez a belső vérzésben szenvedő társadalom elpusztult, a győzelem is elérkezett, elérkezett ott s oly hamarosan, ahol és amikor a kapitalista Európa s maga Gorkij sem remélte. Vártuk a tiszta győzelemhimnusz, a nagy jövő magasztalását: a himnusz elmaradt, a magasztalásról nem hallottunk. Hírek jöttek: Gorkij a mensevisták közt forgolódik, Gorkij az ellenforradalomhoz pártolt, Gorkij az "értelmiség" szabotázsát szervezi. Mi történt itt?

Az "értelmiség" és a proletár gyakran beszélgetnek egymással Gorkij írásaiban.

"Neked egyáltalán nem kell megvádolnod magad" - mondja egy helyen az intellectuelle a mezítlábasnak. "Téged a történelmi igazságtalanságoknak egész sorozata szorított le arra a szociális nulla-fokra, melyen most állsz."

De Gorkij ezt felelteti a mezítlábassal: "Bennem magamban nincs valami rendben. Én másképp jöttem a világra, mint a többi emberek. Én külön utakon járok. S nemcsak én. Sokan vagyunk. Sokan vagyunk, kiknek külön utakon kell botorkálnunk, kik semmiféle rendhez sem tudunk alkalmazkodni. Ki itt a hibás? A bűnös? Magunk s az élet előtt mi vagyunk a bűnösök!"

Gorkij mezítlábasa feltűnő makacssággal szokott néha tiltakozni, hogy a környezet és a körülmények áldozata. "Minden ember a maga ura és senki se bűnös abban, hogy én közönséges fickó vagyok. Mint a pestis járok az emberek között. Beteges, mérges gőz árad belőlem. S ha egy ember közelébe érek, megfertőzöm...Gondold csak el, rosszabb vagyok a cholerabetegnél. " Nemcsak hogy nem áldozat tehát ez a mezítlábas, hanem még a társadalom lesz az ő halálos rothadásának áldozata.

Ezek a sorok egy igazi marxistának és egy vérbeli orosz írónak az összeütközését árulják el. Dosztojevszij az "Írói naplójában" leír két parasztot, kik azon vesznek össze, hogy melyik közülük a szemtelenebb: a veszekedés közben, arcátlanóságuk bizonyítására, belelőnek az Úrvacsora szent képébe. Ehhez a jelenethez ír Dosztojevszík néhány sort, melyben az egész orosz nép legjellemzőbb lelki sajátosságait akarja feltárni. Az orosz ember időnként szükségét érzi, hogy minden köteléktől megszabadítsa magát, szükségét érzi, hogy időnként halálos érzékenységgel közeledjék a szakadékhoz s fél testével ráfeküdjék, hogy időnként lepillantson a legmélyebb örvénybe s mint a tébolyodott, fejjel lefelé belevesse magát. Ez a tagadás szüksége az emberben s ez az érzés gyakran feltámad, egyébként nem tagadó, sőt tiszteletet érző természetekben is: tagadni minden szentet és nagyot, mit a szív, az ő szíve is ismer, tagadni saját, legmagasabb eszméit, minden célt és áldást, mely előtt a nép letérdepelt s mely

előtt ő maga is imádkozott, míg csak egyszerre tűrhetetlen teherré nem vált.

Itt aztán nincs megállás. Nem köt többé sem szeretet, sem mámor, élvezetvágy, hiúság vagy irigység, - adott esetben igen sok orosz odadobja magát ennek az érzésnek s kész minden féket összetörni, mindentől elszakadni - családtól is, szokásoktól is, Istentől is. A legjóindulatúbb ember is egyszerre szörnyeteg és gyilkos lesz, mihelyt bekerül ebbe a ciklonba a pillanatnyi önmegtagadásnak ebbe a görcsös, átkozott örvényébe - s ez az önmegtagadás éppen bizonyos végzetes pillanatokban sajátossága az orosz jellemnek.

A bűntudat szöges korbácsa nemcsak Dosztojevszkij kezében suhog. A psychismus, sőt panpsychismus jellemző majdnem valamennyi orosz íróra. Nem hívei a milió-elméletnek, nem tartják húsból és vérből gyúrt puha viasznak az embert, kibe a környezet, a családi körülmények, a társadalmi viszonyok, a történelem s a faji meghatározottság beleírja kitörölhetetlen jegyeit. A bűnért nem a társadalom a felelős, maga az ember követi el a bűnt, ítéli el magát s hajtja végre magán az ítéletet.

A társadalom szerintük nem nyom el senkit s nem kivételez senkivel, a társadalom olyan, aminőnek az emberek kívánják: külső arca az ember lelkének, nem az intézmények irányítják az embereket, az emberek teremtik, szentesítik és tűrik az intézményeket, aki lent van a "mélység"-ben, nem lökte oda magát, maga kívánczolt oda, önmaga ítélte oda magát és saját akaratából marad ott.

Nemcsak külsőséges proletariátus van, - meg van a lélek proletáriátusa is, ha ennek birodalma nem is esik össze a mezítlásos országával. (Lásd a "bárót" az Éjjeli Menedékhelyben.)

Ebben a benső összeütközésben lehetett az a "Hemmung", mely Gorkijt a pillanatnyi, lelkes csatlakozásban megakadályozta s két esztendei habozásban tartotta. A politikai harcok idején Gorkijban le kellett győznie a marxistának az esztétát, a marxistának, ki csak országokat láthat a társadalom porondján, az esztétát, ki a lélek végtelenségében örökíti meg a világot s annak lehangosabb fajtáját, az embert.

FÖLDI MIHÁLY: GORKIJ

2.

"Kapkodni fognak a könyvem, mint mosusz után". Igen, Gorkijt a polgári társadalom fedezte fel, a polgári társadalom olvasta és terjesztette, az "Éjjeli menedékhely", többek közt, a polgári színpadoknak köszönheti európai sikerét. Mereskovszkij írta, hogy az ő korabeli, orosz nemzedékének Csehov mellett Gorkij a vezetője és tanítója, annyira "áll az orosz intelligencia testéhez", hogy eltakarja Tolsztojt és Dosztojevszkijt. A proletariátus mégis a maga életét találta meg Gorkij írásaiban s születésének ötvenedik évfordulója alkalmából az orosz szovjetállam megünnepelte nagy költőjét. Volna valami közös a hanyatló polgárság s az uralomra törő proletariátus között?

"Törvények és erők uralkodnak", - írja Gorkij. "Hogyan szálljunk szembe velük, ha minden eszközünk az ész, mely maga is alá van vetve a törvényeknek és erőknek? Oly egyszerű! Élj és hallgass, különben porrá őröl az erő." - Tehát nem mozdulhat az ember? - kérdi valaki. - Egy tapodtat sem! Senki se tud semmit. Sötétség!

Íme a polgárság tudományos ignorabimusa. Két-három évtizede ez az ignorabimus az európai tudományban is térthódított. Valamely szubjektív hajlandóság jelentkezett, mely lemondott a törvények kutatásáról, feladta a reményt, hogy a megsejtett törvényeket objektív eszközökkel megtalálja s mint végső fórumhoz, az egyénhez, a tudós személyiséghez fellebbezett. Achille Loria már 1907-ben megsiratta ezt a változást "La crisi della Scienza" c. könyvében. A mai tudomány kezd antiobjektív, aszintétikus és antipozitív lenni.

A fizikában elvetik a tömeg és anyag realitását s a mechanikai fizika helyére egy fenomenológikus fizikát állítanak (Mach), az antropológusok elvetik a számjegyeket, a koponya típusokat intuitív formák szerint igyekeznek felismerni, a filozófia "megtiltja" a kauzalitás elvének keresését s feltámasztja a transzcendentáлизmust, a tudomány többé nem fáradságos és érdeketlen harc az ismeretlen ellen, hanem

az emberi boldogság eszköze

, melyet meg kell tartani, míg hasznos, de amelyet elhajítunk, mihelyt alkalmatlan e célra. Ez a boldogság is azonban elérhetetlennek látszik a tudomány eszközével: Renan és Messedagli diadalmas optimizmusa lassanként eltűnik s helyébe lép

az emberi ész tehetetlenségének hirdetése

, a tudomány lenézése, életünk és tudásunk bizonytalanságának és hiúságának hite. Bizonyos, Loria is állítja, hogy ez a jelenség csak átmeneti válságot jelez.

A tudomány determinizmusának és objektivitásának korszakában az emberi akarat bénultan nézte a technika, a géptermelés fellendülését s a segítségével felépülő és elhatalmasodó kapitalista rendet.

A 19. század második felében már csak szervezettségben bővült, már csak mennyiségben gyarapodott a technika s a rá épült kapitalizmus éreztetni kezdte fojtogató nyomását. Akiket fojtogattak, a proletariátus ekkor megmozdult, akik néma szereplők voltak, most szót kértek a drámában s tudatára ébredtek sorsuknak. Bekövetkezett a munkásság szervezkedése a gép kapitalizmusával szemben, a munkásság kinyújtotta karjait a történelem kerekéi felé, az egész társadalom megvonaglott az élet mozdulására: a munkásmozgalmak új élet csíráit bontogatták. A cselekvő élet mindig szubjektív. Ez a kifakadó élet elárasztotta az irodalmat és tudományt és szubjektivitással töltötte meg. A hanyatló polgárság és a feltörő proletariátus így találkoztak össze a szubjektivitásban.

A pozitivizmusnak is megvan a maga dogmatikája, sőt metafizikája. "Láttam az eget - mondatja Gorkij - egész üres. De

tudok egy igazságot: ki e föld teremtménye vagy, élj a földből. A földről úgy sem tudsz megszabadulni, ha mozdulsz, ismét és mindig a földön vagy." Az ég üres, mondta a dekadens polgárság is, Isten nincs, az ember nem tud többé hinni. De mi van a földön? A földön van az igazság s az igazság keresője, az ember. De vajon az igazságot keresi Gorkij embere? "Hé, öreg, - kérdi valaki az Éjjeli Menedékhelyben, - van Isten?" Luka, az orosz irodalomnak egyik legszebb embere, hallgat és mosolyog.

Ha hiszed Istent, van Isten, ha nem hiszed nincs.

Luka a hazugság vallását prédikálja a menedékhely önkéntes számkivetettjeinek. "Mi az

igazság? - magyarázza Luka egyik híve - Az ember, ő az igazság. Luka értette ezt. Ő hazudott. De részvétből hazudott, vigyen el benneteket az ördög. Vannak emberek, kik részvétből hazudnak. Szépen, lelkesen, magasztosan hazudnak.

Vigasztaló, kibékítő hazugságokat mondanak

. A hazugság igazol. A hazugság szükséges. A hazugság...vallás." Igazság és szabadság nem is való az embernek. Ha egyszer megvalósulna a földön az értelem világa - vallja Dosztojevszkij Gorkij - s az emberi boldogság szinte logaritmustáblával kiszámítható és kiosztható volna, gúnyos arccal előállna egy gentleman s kezét csípőjére szorítva így szólna az emberekhez:

Mit gondolnak, uraim, ne rúgjuk fel a porba ezt az értelmességet, csak azért, hogy ezeket a logaritmusokat ismét elvigye az ördög s mi ismét a mi balga akaratumk szerint élhessünk!

S nem az a baj, mondja Dosztojevszkij is a naplójában, hogy akadna ilyen ember, hanem az, hogy ez az ember társakra találja. Mert ilyen az ember! Halmozd el minden földi jóval, adj neki olyan gazdasági rendet, hogy azon túl már csak az alvás, az evés a dolga s csak az a gond terheli, hogy a világtörténelem meg ne álljon, még akkor is pusztá elégedetlenségből el fog köztetek és veletek játszani egy pasquillt. A polgárságnak egyik költői filozófusa s egyik kiváló drámaírója az Übermensch, a Superman álmát hirdette,

Gorkij is féregnek és trágyának nézi az embereket, kik csak azért élnek, hogy kitermeljék a jobb embert

, Istentől s a túlvilágtól Gorkij is, a polgárság is elszakadt s a létezés minden okául és céljául az embert jelölte meg. De a pozitivista polgárság is, Gorkij is az emberben sem hitt, a földi élet is elhomályosult, zűrzavarba vezett szemük előtt: az alaphang a céltalanság érzése. "Ki tudja megmondani, miért él? senki sem tud erre felelni. De kérdezni sem kell. Él, ez minden. Járj-kelj s nézd az életet...A gyomor: ez a fő. Ha csendes a gyomor, a lélek is eleven, - minden emberi a gyomorból jön." Vagy: "Minden ember egyforma: a bolha is mind fekete s mind ugrik", - mondja Gorkij.

Íme, a polgárság utilitarizmusa, irracionalizmusa, amoralizmusa, istentelensége.

Gorkij is, a hanyatló polgárság is nem erkölcstelen volt, hanem erkölcsön kívülálló, nem ateista, nem istentagadó, hanem Istentől megfosztott, Istentől elszabadult, istenellenes emberhívő. De voltaképpen az emberben sem hitt, az ember igazságában sem, - s így találkozott újra össze Gorkij és a dekadens polgárság.

FÖLDI MIHÁLY: GORKIJ

3.

Mégis: Gorkij írásaiban a maga nyomorgó, régi kapukat döngető, sértődötten félreállott, hallgatagon fenyegető s egy kissé mindig arisztokratikus (- az Éjjeli menedékhely tele van arisztokratikus emberekkel és pózokkal -) életét látta megörökítve a proletáriátus: a mezítlábasok a maguk írójának tekintették. Gorkij művészetében van e jelenség oka. Ő fedezte fel, úgyszólván, a proletáriátust az irodalom számára: nem mint témát, új meseszöveget és

hangulatselymet, nem mint valamely excentrikus vidéket, melyen ínyenceknek való vadat lehet ejteni, nem mint nyomortanyát, melynek rémlátomásos jelenetei megrázzák és részvétre indítják az olvasó polgárság humanisztikus lelkét. A részvéte egyébként is megveti Gorkij, a szánakozást jogosulatlannak tartja s nem érti, elítéli: elismerő tiszteletet, nem szánalmas részvéte követel az embernek . A

proletáriátus, mely mezítláb kint kóborol a havas országúton, a szeles tengerparton, felborult ladikban hál és reszkető testvértessen melegszik, a proletáriátus, mely lent morajlik a gyárudvaron, izzik a kohó és tárnák hőségében s a maga kínjaitól elfordulva álmódott és olvasott sorsok csalódásain tud szivettépő keserőséggel sírni, ez a vajúdó, készülődő, büszke, öntudatos és hallgatag proletáriátus

az életnek egy új korszakát, az optimizmusnak egy új fejezetét, az élethitnek egy új kiáltását, az életörömnnek, az erőnek egy új himnuszát jelenti

Gorkij írásaiban. Gorkijból szinte teljesen hiányzik az írás művészete. Az orosz prózának egyik feltűnő tulajdonsága az egyszerűség, de míg Tolsztoj véres küszködéssel s a természetnek, az érzéklésnek élet szemmel ellesett fogásaival, míg Dosztojevszkij sokszor a mesterkélt rafinériáival jut el az egyszerűség céljához, Gorkijnál ez az egyszerűség nem művészet, nem stílus, hanem a beszéd, az élet keresetlensége, gyakran az országutak faragatlansága, a vad mezők gazos füve. Gorkijban a proletáriátus nem irodalom, hanem maga az élet s ez az élet makacsul, bízón hívja, áhítja a jövődőt. Az életnek abban a hatalmas áradatában, mely végig hömpölyög Gorkij írásaiban, a proletáriátus a maga élethitére, a maga jövődőjére ismert.

S még valami minden irracionalizmuson és amoralizmuson át kicsillog Gorkijból valami hit, melyet a jövődő meg fog erősíteni, valami remény, melyet a jövődő be fog váltani, valami törvény, mellyel a jövődő elcsitítja a lázadást, behegeszti a sebeket, elaltatja a fájdalmat és rendet teremt a világ céltalan káoszában. "Mindenki, fiam, (mondhatja Szatinnal), mindenki, aki csak van, a jobbért él! Azért minden embert becsülni kell, hiszen nem tudjuk, milyen ember, miért született és mit tehet...meglehet, épp a mi szerencsénkre született, a mi nagyobb hasznunkra. Különösen meg kell becsülni a gyermekeket, a kicsinyeket! Ne háborgassátok a gyermekek életét..."

S más helyen: "Luka jó ember volt... lelkében volt a törvény! Akinek a lelkében van a törvény, az jó!

Aki lelkéből elvesztette a törvényt, az elbukott!

" Gorkij hirdette és mindig hitte a jövődőt melyben félredobják a paragrafusok és büntető rendeletek törvényét, melyben minden ember a lelkében hordja a senkit nem károsító jogot, a senkit meg nem alázó igazságot, az életet termő, életet ki nem oltó törvényt, - a proletáriátus törvényét.